

Gıdalar ve Etik İzlenebilirlik

R. Petek Ataman

Tarım ve Gıda Etiği Derneği Başkan Yardımcısı
TMMOB Gıda Mühendisleri Odası Onur Kurulu Üyesi

Çoğunlukla üzerine yazdığım konulardan biraz farklı olarak, bu yazıda “gıdaların etik izlenebilirliği” kavramına değinmeye çalışacağım. Henüz oldukça yeni ve üzerinde çalışılmakta olan ve dolayısıyla bizler için de yeni olan bu kavramı ele almak benim için kolay olmayacak. Uzmanı olduğumuz alanın oldukça farklı bir boyutu. O nedenle bu yazıda hedefim kapsamlı, net öneriler içeren bir çıktıya ulaşmak değil. Ancak artık bu kavramları bilinçli bir şekilde aklımızın bir kenarına yazmak, bu konuda da düşünüp sorgulamak ve beraberce yol haritaları tartışmak gerektiğine inanıyorum. Bu yazıda yapmak istediğim ilgi duyanların bu alana da yönelmeleri için bir pencere açmak. Daha ileri bir iddiam olmadığını en baştan belirtmeliyim.

Hepimizin bildiği gibi; güvenli gıdalara yeterli miktarda, zamanında ve makul fiyatlarla ulaşmak insanların en temel ihtiyaçlarından ve haklarından. Birincil üretim olarak adlandırdığımız çiftlikte ve tarlada yapılan üretim, yabani ürünlerin toplanması, yetiştirme, avlanma, balıkçılık gibi etkinliklerden soframıza gelene dek gıdaların kat ettiği yol bizleri pek çok açıdan yakından ilgilendirmektedir. En dar anlamıyla gıdaları tüketirken sağlığı riske atmamak, açlık ve yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalmamak adına bireysel kaygılar bağlamında bu ilgi önemlidir. Ancak daha kapsayıcı ve geniş bakıldığında bir yurttaş ve bir dünya bireyi olarak, gıdaların sofralarımıza gelene kadar kat ettiği bu yolun insan sağlığı ve gıda hakkına; hayvan varlığı, sağlığı ve refahına; bitki sağlığı ve varlığına; çevrenin esenliğine ve ekolojik dengelere etkilerine ve üretim zinciri boyunca adil işleyişin sağlanmasına, sürecin şeffaflığına kadar pek çok husus da bizleri yakından ilgilendirmektedir, ilgilendirmelidir.

Bu noktada gıda güvenliği ve gıda güvencesi kavramları ile iç içe, ayrılmaz bir bütün olan etik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte yaşamın her alanı için aynı ifadeyi kullanmak yanlış olmayacaktır. Yaşamın olguları ile iç içe ve kapsayıcı bir kavram. O halde öncelikle “Etik nedir?” diye başlayalım. Bu başlangıcı yaparken kişisel yaşamımı bilebildiğimce etik çerçevede sürdürmeye çalışmama ve yaklaşık beş yıldır tarım ve gıda etiği ile ilgilenmeme rağmen bir etik uzmanı olmadığım unutulmamalıdır. Etik, ahlaki değerlerle ilgili sorulara yanıt arar. Bu sorular “İyi ve kötü nedir?”, “Ahlaki anlamda doğru ve yanlış nedir?”, “Evrensel ve mutlak bir iyiden ya da kötüden söz edilebilir mi?”, “Neler yapmalıyız? Nasıl yaşamalıyız?” ve “İnsan aklı iyiyi ve kötüyü bilebilir mi? Bilebilirse nasıl?” biçiminde özetlenebilir. Etik düşünme bir anlamda insanın, insan olmasının getirdiği en temel gerekliliktir.

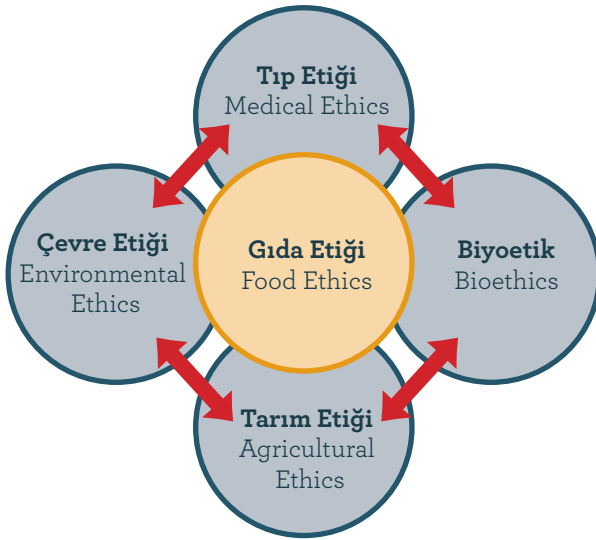
Alanımıza yönelik daha spesifik bir tanıma ulaşmak açısından iki önemli kaynaktan alıntı yapmak faydalı olacaktır.

Tarım ve Gıda Etiği Projesi kapsamında yayınlanmış olan “Tarım ve Gıda Etiği El Kitabı”na göre; Tarım ve Gıda Etiği; etik değerlendirmeye dayanan, daha anlamlı ve daha doğru sorular sormamızı ve sorgulamalar yapmamızı sağlayan bir disiplindir. Etik değerlendirmeler insanları hem “duyarlı tüketici” hem de “duyarlı yurttaş” olma-ya yöneltir¹.

Gıda Etiği Konseyi’nin web sayfasında yayınlanmış olan “Gıda Etiğini Anlamak” bölümünde;

Gıda Etiği, gıda ile ilgili her boyutta etik sorular üzerine bir sorgulama veya eleştirel düşünme biçimidir. Gıda etiği, düşüncelerimizi yeniden yönlendirmek için değerlerimizi (iyi olduğunu düşündüğümüz şeyi) ve ilkelerimizi (doğru olduğunu düşündüğümüz şeyi) tanımlamamızı sağlar. Gıda etiği ile ilgili olarak derinlemesine düşündüğümüzde; veganlık, plastikler veya adil ticaret gibi çok farklı konu alanlarında, farklı etik değerlendirmeler yapmak durumunda olduğumuzu görürüz. Her bir sorun alanında etik açıdan farklı sonuçlara ulaşabiliriz. Gündemimizdeki konulara bütünsel olarak bakabilmek, farklı değerleri hesaba katabilmek önemlidir².

Ve nihayetinde, gıda etiğinin pek çok uygulamalı etik alanının merkezinde olduğunu belirtmek gerekir³.

Şekil 1. Gıda Etiği ve İlişkili Diğer Etik Alanları

Gıda güvenliğinde izlenebilirlik kavramına baktığımızda, kavramın tarım ve gıda alanında Avrupa Birliği (AB)'nin gıda güvenliği mevzuatındaki yaklaşım değişikliği ve bu değişikliğin ülkemize yansımaları çerçevesinde karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Gerek AB'nin yaşadığı dioksin krizi, BSE krizi gibi sorunların ardından yaşanan güven kaybı nedeniyle; gerekse artık bir bütün olmak iddiasında olan Birliğin ortak, anlaşılabilir ve tutarlı bir mevzuata duydu-

ğu ihtiyaçla, yeni bir yasal düzenlemeler bütünü oluşturulmuştur. AB'de 2002 yılında yayımlanan çerçeve kanun (178/2002/EC) kapsamında "Çiftlikten Sofraya Gıda Güvenliği" anlayışı benimsenmiş ve bu aşamada izlenebilirlik önemli bir kavram olarak düzenlemede yerini almıştır. Ülkemizde ise gıda güvenliği ile ilgili yasal düzenlemelerde izlenebilirlik kavramının bu süreçle paralel olarak ilk kez 2004 yılında yayımlanan 5179 Sayılı Kanun ile gündeme geldiğini biliyoruz.

İzlenebilirlik basitçe üretim, işleme ve dağıtımın tüm aşamaları boyunca ürünlerin, girdilerinin, üründe bulunması beklenen veya beklenmeyen maddelerin izinin sürülmesi ve takip edilmesi olarak ifade edilebilir. İzlenebilirlikle uygulanan teknolojiler, ürünün orijini vb bilgileri de takip etmek mümkündür. Gıda sahteciliklerinin önlenmesi veya etiket bilgilerinin doğruluğunun teyidi anlamında izlenebilirlik önemli bir araçtır. Gıda işletmeleri yasal olarak izlenebilirliği sağlamak, kamu otoriteleri de izlenebilirliğin sağlanıp sağlanmadığını denetlemekle yükümlüdürler.

Christian Coff, Michiel Korthals ve David Barling tarafından yazılan "Etik İzlenebilirlik ve Gıda İletişimi" kitabında gıdaların üretimi ve işlenmesinin endüstriyel hale gelmesinin, modern tedarik zincirlerinin gittikçe daha kompleks ve anonim oluşunun gıdaların güvenliği ve kalitesi konusunda endişelere yol açtığı vurgulanarak, izlenebilirlik ihtiyacının da bu nedenle doğduğu belirtilmektedir. İzlenebilirlik terimi, üretim ve tüketimin birbirinden ayrıldığı modern toplum-

larda bir anlam taşımaktadır. Üretim ve tüketim aynı yerde olduğunda ve aynı kişiler tarafından yapıldığında veya alıcı ve satıcının kaliteyi doğrulayabildiği yüzyüze gerçekleştirilen alım satım işlemlerinin hâkim olduğu daha geleneksel toplumlarda resmi izlenebilirlik prosedürüne gerek duyulmamaktadır. Böylesi bir ortamda izlenebilirlik durumunun doğasında vardır. Bu doğal hali değiştiren gıdaların üretimi ve dağıtımının sanayileşmiş olmasıdır.

İzlenebilirlik ihtiyacının doğuşuna neden olan bu gelişmeye ve tespitlere katılmamak mümkün değildir. O halde, küreselleşen dünyada gıdaların dünyanın bir ucundan diğer ucuna seyahat ederek kişilere ulaştığı bugünlerde, izlenebilirliğin önemli bir ihtiyaç olduğunu peşinen kabul etmek gerekmektedir. İlkesel olarak son derece akla yakın olan bu sistemi işletmenin de bir o kadar zor olduğunu vurgulamalıyız. Somut bir örnek vermek gerekirse; büyük kapasiteli bir süt işletmesi her gün yüzlerce irili ufaklı süt çiftliğinden süt toplamaktadır. Bu işlemin sonunda, üründe çıkan herhangi bir sorun olduğunda sorunun kaynağına dönmenin ne derece zor ve karmaşık bir iş olduğu açıktır.

Gıda güvenliği açısından yasal bir zorunluluk olan izlenebilirliğin sağlanmasının yanı sıra tüketicilerin etik kaygıları ve tercihleri açısından da güvenilir ve doğru ürüne ulaşması için etik izlenebilirliğin sağlanması önemli bir gereksinimdir. Gıda güvenliğinin sağlanması ve gıdalara dair bilgilerin tüketicilere en doğru şekilde

iletilmesi başlı başına temel etik sorun alanları olmakla birlikte, etik izlenebilirlik bunları aşan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son zamanlarda kişisel değerler, ilkeler ve etik, tüketicilerin satın alma süreçlerini giderek daha fazla yönlendirmektedir. Tüketicilerin önemli bir kısmı gıdalar ile ilgili seçim yaparken, tercihleri ve hassasiyetleri konusunda da doğru kararlar vermek talebindedirler. İşte bu noktada, etik bilgilendirme ve bu bilgilendirmenin doğruluğu açısından etik izlenebilirlik önemlidir. Tükettiğimiz gıdalar sağlığımız açısından uygun olabilir, ancak bu durum etik kaygıları ortadan kaldırmaz. Gıdaların üretiminde hayvanlara eziyet ediliyor mu? Üretim zincirinde vazgeçilmez olan çiftçiler ve işçiler emeklerinin karşılığını alabiliyor mu? Çalışma koşulları uygun mu? Üretilen ürünlerin çevreye olumsuz etkileri var mı? İklim değişikliği somut bir biçimde ekolojik dengeleri alt üst ederken, bu ürünlerin karbon ayak izi ve su ayak izi nedir? Vegan veya vejeteryan beslenme biçimini benimseyenler ürünlerle ilgili yeterli ve doğru bilgiye ulaşıyor mu? Adil ticaret işleyişi benimseniyor mu? Dini inançlarla ilgili hassasiyetler ne derece dikkate alınıyor? İçinde yasaklı girdi bulunmayan, ancak emek sömürüsü ile üretilen bir gıda gerçekten helal sertifikasını hak ediyor mu? Bu soruları çoğaltmak mümkündür.

Etik izlenebilirlikle ilgili bu tür kaygıların gıda güvenliği temelli değil kişilerin değerleri ile ilgili olduğunu vurgulamıştık. Gıdalarımızla ilgili olarak bu türden hassasiyetler ve talepler arttıkça, tüketicilerin seçimlerini etkilemek üzere gıda etiketleri ve reklamlarında da ilgili alanlara yönelik bilgilendirmeler ve beyanlar artmaktadır. Tüketicinin gıdalarla ilgili etik değerler açısından doğru bilgiye ulaşması ve tercih ettiği tavrı alabilmesi için sağlanması gereken izlenebilirlikte, şüphesiz teknolojiden yararlanılabilir. Ancak yukarıda verilen örnekten bir kez daha hatırlanabileceği gibi izlenebilirliği sağlamanın pek çok zorluğu bulunmaktadır. Bu zorlukların sadece teknik olanakların kullanımıyla aşılması mümkün gözükmemektedir. İzlenebilirliğin ve etik izlenebilirliğin sağlanmasında daha katılımcı,

daha şeffaf yaklaşımlarla; tüketiciyi, sivil toplum kuruluşlarını ve odaları sürece dahil ederek yeni bir anlayış yakalamak, birlikte bir yol bulmak en doğrusu olacaktır. Bir kez daha bakıp düşündüğümüzde görülecektir ki tüketicilerin gıda zinciri ile ilgili etik kaygıları ve bunlara dayalı tutumları bireysel olmanın yanısıra, çoğu kez toplum, çevre ve hayat karşısında hissedilen vicdani bir sorumluluğun eseridir ve bu kaygıların giderilmesinde gerek kamu sektöründe ve gerekse özel sektörde önemli bir anlayış değişikliğine ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

¹ Yalım, Neyyire Yasemin, ve Cemal Taluğ. Tarım ve Gıda Etiği El Kitabı. Türkiye’de Tarım ve Gıda Etiğinin Geliştirilmesi ve Tarım Alanındaki Paydaşların Etik Karar Verme Kapasitelerinin Arttırılması Projesi (TARGET), 2016, targetder.org/images/dosya/637364582259055018.pdf.

² Understanding Food Ethics. Food Ethics Council, Food Ethics Council, <https://www.foodethicscouncil.org/learn/food-ethics/>

³ Early, Ralph. “Food Ethics: the Moral Maze.” Institute of Food Science and Technology, John Wiley & Sons, Ltd, 13 Dec. 2019, https://ifst.online-library.wiley.com/doi/full/10.1002/fsat.3304_12.x